

رویکرد تحلیلی به معماری مجموعه نیاوران تهران از حیث کالبد نمونه موردی کاخ صاحبقرانیه کوشک احمدشاهی کاخ اصلی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۲۸

کد مقاله: ۱۴۶۴۰

دیبا عباسقلی قفقازی^{۱*}، پرستو عطار دلگشا^۲،

امیرمحمد سفیدآبی^۳، آروین مسیح^۴

چکیده

مجموعه تاریخی فرهنگی نیاوران که در گذشته از توابع روستای قدیمی نیاوران بوده متشکل از سه کاخ صاحبقرانیه، کوشک احمدشاهی و کاخ اصلی بوده است در طول تاریخ شاهد فراز و فرودهای فراوان، و در دوره های مختلف بناهای متفاوتی در آن ساخته یا تخریب شده است. منجر به ایجاد مجموعه ای تاریخی از بناها با سبک و سیاق متفاوتی شد، که شناخت و تشریح آن واجد اهمیت بوده و در دستور کار تحقیق پیش رو قرار دارد که آمیخته با تاریخ، فرهنگ، تکامل و تجلی معماری گذشته تا کنون است. می توان هویت افول یافته و شکوه فراموش شده معماری را در جای جای معماری این مجموعه جستجو کرد. اینکه آثار اصلی این مجموعه چه سبک هایی از معماری را در خود جای داده اند، مجهول اصلی تحقیق و دستیابی به آنها هدف اصلی و آرمانی این پژوهش است. این تحقیق که از نوع کیفی است با تدابیر توصیفی-تحلیلی و روش تفسیری-تاریخی، به بررسی سبک های معماری در دوره های تاریخی مختلف در مجموعه نیاوران پرداخته میشود نتایج پژوهش با تحلیل بناهای مجموعه کاخ نیاوران نشان دهنده سبک های معماری متفاوت در برهه قاجار تا پهلوی دوم است و تأثیر آن در حفظ اصالت و نقطه عطف معماری غنی ایرانی است.

واژگان کلیدی: معماری، مجموعه نیاوران، سبک شناسی، صاحبقرانیه، کوشک احمدشاهی

۱- فارغ التحصیل کارشناسی معماری داخلی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب (نویسنده مسئول)

dibaw.gh@gmail.com

۲- دانشجوی کارشناسی مهندسی معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب

۳- دانشجوی کارشناسی مهندسی معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب

۴- دانشجوی کارشناسی معماری داخلی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

۱- مقدمه

آنچه در این پژوهش به آن پرداخته خواهد شد اینبیهی قاجاری صاحبقرانیه و کوشک احمد شاهی و بخش سوم این مجموعه کاخ نیاوران که در دوره پهلوی دوم به آن اضافه شد. اکنون محوطه‌ی باغ علاوه بر سه بنای اصلی که موضوع اصلی این پژوهش است، شامل موزه جهان نما، گلخانه‌ها، موزه خودرو، کتابخانه اختصاصی نیاوران، باغ کتیبه‌ها را شامل می‌شود. وی نام قدیم نیاوران «گردهوی» و دهکده گردهوی نزدیک قنات کهریزی کنار دو درخت نارون کهنسال بود. در نیاوران متصل به دهکده، دستگاه دیوانی باغ صاحبقرانیه را احداث کرد و به نیاوران شهرت پیدا کرد. این نام سپس بر دهکده گردهوی نیز اطلاق شد و نام گردهوی فراموش شد. (ستوده، ۱۳۷۴) در ابتدا به دستور فتحعلی شاه در محل کنونی کاخ نیاوران عمارتی کوچک بنا شد که شاه در فصل گرما در آنجا اقامت می‌کرد. در زمان محمد شاه بنا تا حدودی گسترش پیدا کرد. در زمان ناصرالدین شاه بناهای قدیمی کاخ نیاوران تخریب شده و قصر و عمارتی مجلل در آن ساخته شد که به صاحبقرانیه موسوم است. (ستوده، ۱۳۷۱_ب: ۵۰۸) با روی کار آمدن سلسله پهلوی این مجموعه گسترش یافت و الحاقاتی از جمله کاخ اصلی نیاوران و مدرسه سلطنتی به آن افزوده شد. (صارمی و دیگران، ۱۳۷۲: ۵۲) مجموعه نیاوران با مساحت ۱۰ هکتار شامل سه کاخ به نام‌های صاحبقرانیه، کوشک احمد شاهی و نیاوران است که از سال ۱۳۶۵ به عنوان کاخ موزه در معرض دید عموم قرار دارد. (بهزادفر، ۱۳۸۶). مجموعه نیاوران مجموعه کاخ‌های نیاوران، قبلا محل سکونت شاهان قاجار بوده است. (صارمی، ۱۳۷۲: ۵۲) با استفاده از مطالعات پیشین صورت گرفته و مدارک و شواهد موجود، این مقاله بر آن است که با استناد به ویژگی‌های سبک‌های مختلف معماری معاصر ایران و بررسی حال و هوای معماری هر دوره به تبیین سبک‌های بناهای شاخص این مجموعه بپردازد از این رو آشنایی با مفاهیم و شاخصه‌های کالبدی آن حائز اهمیت و الزامی است.

۲- پیشینه پژوهش

با بررسی دیدگاه‌های متداول، اکثر پژوهش‌های صورت گرفته پیرامون مجموعه نیاوران پیشینه گسترده‌ای در غالب مقالات وجود نداشته عمده تحقیقات صورت گرفته صرفا در غالب تاریخچه و یا معماری در کتاب‌هایی با مضمون معماری معاصر ایران وجود دارد. برای مثال امیر بانی مسعود در کتابی با مضمون «معماری معاصر ایران» که در سال ۱۳۸۸ به رشته تحریر درآمد، به مطالعه کاخ صاحبقرانیه از دو جبهه تاریخچه و معماری پرداخته شده است. (بانی مسعود، ۱۳۸۸) یا در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه سیر تحول تاریخی و بازبانی طرح اصیل باغ صاحبقرانیه در نیاوران» که توسط حمیدرضا جیهانی نوشته شد. به بررسی تاریخچه و سیر تکاملی باغ نیاوران و دو بنای کوشک احمدشاهی و کاخ صاحبقرانیه توجه کرده است (جیهانی، ۱۳۹۸). وحید قبادیان در کتاب «معماری معاصر ایران» به بررسی سبک‌شناسی کاخ نیاوران و کوشک احمدشاهی و در کتاب «معماری دارالخلافه ناصری» به بررسی کاخ صاحبقرانیه پرداخته است اما در هیچ یک از این کتب به بررسی پیشینه تاریخی این بناها پرداخته نشده است. تعداد کمی مقاله نیز، بالاخص در مورد موضوعات دیگر توسط دانش پژوهان و متخصصان فن به رشته تحریر درآمده است. در تمام این مقالات و کتب فوق‌الذکر، معماری یک کاخ از مجموعه نیاوران و یا از حیث پلان و یا تاریخچه بنا رو بررسی کرده‌اند اما در آنها کمتر به تاریخچه، وضعیت معماری کل مجموعه در حال و گذشته اشاره شده و غالبا گذرا و ناقص هستند.

۳- روش پژوهش

با توجه به جهت‌گیری پژوهش نسبت به رویکرد تحلیلی و بررسی معماری مجموعه کاخ نیاوران از حیث نما و کالبد، پس از تبیین و باز نویسی یکپارچه تاریخچه هر بنا، بررسی سبک‌های معماری و در پایان دستیابی به معماری هر بنا از مجموعه کاخ نیاوران با توجه به شاخصه‌های سبک‌شناسی روشی که در این مقاله بکار گرفته شده، روش تحقیق کیفی (مجموعه فعالیت‌هایی چون مشاهده، مصاحبه، شرکت گسترده در فعالیت‌های پژوهشی که هر کدام به نحوی محقق را در کسب اطلاعات دسته اول درباره موضوع مورد تحقیق یاری می‌دهد) است. ویژگی‌های روش تحقیق توصیفی- تحلیلی (که با هدف‌ها و مفروضات شروع می‌شود، دو یا چند فرآیند را در قیاس با یکدیگر قرار می‌دهد و در نهایت راه صحیح عمل را نشان می‌دهد) همچنین راهبرد دیگر تحقیق حاضر تفسیری - تاریخی (زیرا که اطلاعات معماری در دوره‌های تاریخی قاجار و پهلوی دوم، جمع‌آوری و مورد تحلیل قرار می‌گیرد) نیز می‌تواند به خود گیرد.

راهبرد تفسیری - تاریخی گونه‌ای از تحقیق تفسیری است با این تفاوت که موضوع آن در گذشته روی داده است، به همین سبب جهت پیشرفت پژوهش حاضر مناسب بوده و مدنظر قرار خواهد گرفت. شرح ابزارهای روش پژوهش عبارت است از جمع‌آوری داده‌ها که در ابتدا به صورت کتابخانه‌ای است زیرا که میبایست اطلاعات مربوط به سبک‌های معماری در دوره پهلوی دوم و قاجار و تاریخچه از این روش استخراج شود همچنین استفاده از اسناد و متون تاریخی مثل مطالعه مقالات مرتبط، مطالعه

کتاب‌های سبک‌شناسی، تاریخ‌شناسی معماری و سفرنامه‌ها و در نهایت روش میدانی مورد استفاده قرار خواهد گرفت، بدین دلیل که مشاهده، برداشت و عکس برداری از بناهای شاخص به کمک این روش میسر خواهد شد.

۴- مبانی نظری

۴-۱- تاریخچه مجموعه نیاوران

قدیمی‌ترین ساختمان آن متعلق به دوره‌ی فتحعلی شاه بود و جزء باغات بیلاقی او محسوب می‌شد. در زمان محمدشاه ابنیه‌ای جدید در آن ساخته شد. در زمان ناصرالدین شاه، بخش‌های قدیمی مجموعه تخریب، و با افزودن ابنیه‌ای جدید به آن، این مجموعه به عمارت صاحبقرانیه معروف شد. (بانی مسعود، ۱۳۸۸) اعتمادالسلطنه درباره‌ی اولین تغییرات در عمارت کوچک فتحعلی شاه چنین می‌نویسد: جهان‌نمای نیاوران ابتدا به امر خاقان خلد اشتیان فتحعلی شاه طاب الله ثراه در محلی که حالا قصر نیاوران دیده می‌شود، عمارتی جزئی بنا نموده بودند و در فصل بیلاق گاهی موکب خاقانی بدین محل نزول و اقامت می‌نمودند. چون مشرف بر صحرای دامنه کوه البرز و تا شهر همه جا نمودار، آن را جهان‌نما خوانده‌اند. (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷ ج ۴: ۲۳۰۷) کاخ صاحبقرانیه در زمان قاجار کاخ بیلاقی ناصرالدین شاه و جانشینانش بود و در زمان پهلوی دفترکار شاه بود و هم اکنون به عنوان کاخ موزه، در معرض دید عموم قرار دارد. (تاراج، ۱۳۷۹: ۹۵)

۴-۲- کاخ صاحبقرانیه

قصر صاحبقرانیه از کاخ‌های تابستانی پادشاهان قاجار است که در سال ۱۲۹۷ ه. ق به دستور ناصرالدین شاه، به وسیله یحیی خان مشیرالدوله در قریه نیاوران بنا شد. نامگذاری این کاخ به نوشته اعتمادالسلطنه در کتاب المآثر و الآثار به سبب آن است که در پایان نخستین قرن (سی سال) پادشاهی ناصرالدین شاه بنا شد. پیش از بنای قصر جدید بنای کوچکی به روزگار فتحعلی شاه، در این مکان ساخته بودند، که در زمان محمدشاه توسعه یافت. به دستور ناصرالدین شاه در سال ۱۲۶۷ ه. ق، به جای عمارت قدیمی، قصری به نام جهان‌نما بنا شد. (بهزادفر، ۱۳۸۶) وضع باغ در زمان فتحعلی‌شاه ابتدا قسمت غربی باغ فعلی احداث شد. چنارهایی که در این محل است شاهدهی صادق بر قدمت آن است. اگر در زمان فتحعلی‌شاه در این اراضی ساختمانی بوده امروز اثری از آن باقی نمانده است. در این اراضی فعلاً (سال ۱۳۲۷ ه. ش) ساختمان خرابه‌ای است که روزی انیس‌الدوله زن امامه‌ای ناصرالدین‌شاه در دوران تابستان در آن می‌نشسته است (ستوده، ۱۳۷۴). «در مرآت البلدان» در ذکر جهان‌نمای نیاوران ذکر گردیده که در ابتدا به امر فتحعلی‌شاه در محلی که اکنون قصر نیاوران واقع است عمارتی مختصر بنا کردند و در فصل گرما گاه شاه در آنجا اقامت می‌کرد. محمدشاه نیز مقداری بر آن بنا بیفزود؛ ناصرالدین‌شاه آن بنا را محو کرد و قصر و عمارتی عالی طرح افکنند (مرآت البلدان، ج ۴، ۳۰۰). ناصرالدین‌شاه به سال ۱۲۶۸ هجری قمری فرمان داد تا بناهای قدیمی کاخ نیاوران را بردارند و از نو قصر و عمارتی مجلل بسازند. در «المآثر و الآثار» تصریح رفته که تاریخ بنای نخستین این کاخ به فرمان ناصرالدین‌شاه سال ۱۲۶۸ ه. ق است. (اعتمادالسلطنه، ۱۳۷۴). اعتمادالسلطنه درمورد شکل‌گیری عمارت صاحبقرانیه در نیاوران چنین می‌نویسد:

«...و دیگر مشهور به صاحبقرانیه است که در قصه نیاوران افتاده و چون پس از قرن اول سلطنت جاوید تشدید یافته و موهبت عظمای اتصال دو قرن ابد قرین را تاریخی و یادگاری است به این لقب میمون و عنوان همایون موسوم گردیده و وضع این قصر در سلطنت شاه مرحوم محمدشاه غازی عبارت از یک بالاخانه مختصر و دو جنبین بود، وقتی که اعلیحضرت اقدس همایونی به سفر اصفهان تشریف می‌بردند به والد مولف دستور العملی دادند تا قصری بسیار عالی که موسوم به جهان‌نما بود در آنجا احداث نمود و ثالثاً به توسط جناب جلالت مآب مشیرالدوله یحیی خان این قصر جدید در همان موضع انشا شد و به این لقب معروف گردید. «اعتمادالسلطنه، ۱۳۷۴، ج ۱: ۸۵-۸۴». شرح آن در «المآثر و الآثار» نیز درج آمده است و ذکر گردیده است که چون پس از قرن نخستین پادشاهی ناصرالدین‌شاه تجدید عمارت کلی یافته بدین سبب «صاحبقرانیه» نامیده شده است. (اعتمادالسلطنه، ۱۳۷۴، ج ۱: ۶۷ تا ۵۵). اندرون صاحبقرانیه یکی از بهترین اندرون‌های سلطنتی است و ظاهراً حرم شاه در اینجا از سایر اندرون‌ها راحت‌تر و خوش‌ترند. در بالاتر از محلی که ناصرالدین شاه عمارت حالیه را ساخته سابقاً قصر فتحعلی شاه بوده و این شاه آن را خراب کرده و قصر خود را به عوض آن در میان این پارک وسیع بنا نموده قریب چهل منزل جدا جدا که هر یک اقلاً سه اطاق دارند برای زنان حرم ساخته است (ستوده، ۱۳۷۴). قصر صاحبقرانیه در بالای نیاوران در دامنه تپه‌هایی که از شمال بر این آبادی مشرف اند ساخته شده. قسمت جنوبی صاحبقرانیه در تابستان چندان برای سکونت خوب نیست زیرا که باغ‌های آن که به دلیل دشت تمام روز اشعه خورشید بلامانع بر آن میتابید. باغ صاحبقرانیه (سال ۱۳۲۷ ه. ش) از شمال به کاشانک و از جنوب به اراضی حصار بوعلی و از شرق به چاله باغ و از غرب به کاشانک محدود می‌شده است.

۳-۴- کوشک احمدشاهی

این بنا از دوره احمد شاه قاجار یک کاخ مهم در مجموعه کاخ‌های نیاوران در شمال تهران باقی مانده است. این کاخ که به کوشک احمدشاهی معروف است. تا حدی شبیه کاخ ملیجک (احداث شده در سال ۱۳۱۳ ه.ق) واقع در مجموعه کاخ سپهسالار است. علاوه بر کوشک احمدشاهی در این زمان در تهران این گونه آجرهای مهردار که در ساخت کوشک احمدشاهی بکار برده شده را می‌توان بر بدنه کاخ احمدشاهی در مجموعه سعدآباد، خانه قوام السلطنه در خیابان سی تیر، سردر باغ ملی در جنوب میدان مشق و نمای غربی مجلس شورای ملی استفاده شده است.

شکل ۱- کوشک احمدشاهی
(مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲)

نگارنده تا کنون سندی قابل استناد در رابطه با تاریخ احداث کاخ احمدشاهی بدست نیاورده است تا قبل از انقلاب این کاخ محل اقامت ولیعهد پهلوی دوم بوده است؛ از بعد از انقلاب به عنوان کاخ موزه برای بازدید عموم قرار گرفته است. (قبادیان، ۱۴۰۰) این عمارت در اواخر دوره قاجار و به عنوان استراحتگاه خصوصی احمدشاه در فضای شمالی عمارت صاحبقرانیه با مساحتی بالغ بر ۸۰۰ متر مربع در دو طبقه با تزئینات و نمای آجری ساخته شد. این بنا در زمان پهلوی کاخ ولیعهد به شمار می‌آمد. (تاراج، ۱۳۷۹: ۹۵)

۴-۴- کاخ اصلی نیاوران

کاخ نیاوران در سال‌های آخر پهلوی دوم (۱۳۳۷-۱۳۴۶) در محوطه شمالی کاخ صاحبقرانیه، در محلی که قبلاً خوابگاه احمدشاه قاجار بوده است، ساخته شد. طراح بنا محسن فروغی و به قولی فرح دیبا بوده است. در این بنا تلفیق قابل توجهی از معماری اصیل ایران و معماری مدرن دیده می‌شود. (ستوده ۱۳۷۱، ج ۲: ۸۰۳) این بنا در ابتدا برای پذیرایی از مهمانان خارجی مورد استفاده قرار می‌گرفت و پس از مدتی محل سکونت خانواده شاه بود، از سال ۱۳۶۵ این کاخ به عنوان کاخ موزه در معرض دید عموم قرار دارد. (تاراج، ۱۳۷۹: ۹۵-۹۴)

۵- شاخصه‌های سبک‌های معماری

۵-۱- معماری نوگرای ایرانی

اگر بخواهیم مدرنیسم را به فارسی برگردانیم حدوداً نوگرایی را تجربه خواهیم کرد. حقیقتاً بایستی فکرما و دانش ما در خدمت معماری باشد که جواب گوی گذشته و حال ما از نظر شکل و فرم هنری روحیاتی که مردم در حال و هوایش (زندگی می‌کنند) باشد (بانی مسعود ۱۳۸۳، ۱۸۵-۱۸۴). یکی از دوره‌های شاخص تلفیق معماری غرب و ایران، از نیمه‌ی دهه بیست و عمدتاً در طی سه دهه سی، چهل، پنجاه شمسی در زمان سلطنت پهلوی دوم بود. در این زمان تعدادی از معماران برجسته، ساختمان‌های مهم و ارزشمندی را با تلفیق معماری مدرن غرب با معماری تاریخی ایران (شیوه‌های پارتی، رازی، اصفهانی) طراحی کردند. در این بناها تلفیق این دو معماری کاملاً متفاوت، به شیوه‌ای بدیع و با ترکیبی بسیار زیبا صورت پذیرفت. اندیشه طراحان این بناها و یا به عبارتی، اصول نظری و شکلی این گونه معماری، بر دو رکن زمان (عصر مدرن) و مکان (سرزمین ایران) استوار بود. این دو رکن اساسی، هم تراز یکدیگر در ترکیب کالبدی ساختمان نشان داده می‌شد از این رو ویژگی‌های این سبک بدین قرار است:

۱. ایده طراحی با توجه به خصوصیات عصر مدرن و ویژگی‌های فرهنگی تاریخی آن
۲. تلفیق سبک‌های معماری مدرن با شیوه‌های معماری تاریخی ایران در طرح کالبدی بنا
۳. استفاده از تزئینات شیوه‌های معماری تاریخی ایران
۴. به روز نمودن نمادهای تاریخی برای عملکردها و مفاهیم جدید
۵. به کارگیری مصالح، فن آوری و امکانات مدرن (قبادیان، ۱۴۰۰)

۵-۲- سبک نئو کلاسیک

این سبک عمدتاً از نیمه قرن هجده تا نیمه قرن نوزده میلادی در اروپای غربی رایج بود. این سبک تحت تاثیر جنبش فکری ابتدا در فرانسه، انگلستان و آلمان آغاز شد؛ سپس به سایر نواحی اروپا و روسیه منتقل گردید. منبع الهام این سبک، معماری دوره کلاسیک یونان و رم باستان بوده است. این سبک از اواخر سلطنت ناصرالدین شاه برای کاخ‌های سلطنتی و ساختمان‌های حکومتی مورد تقلید قرار گرفت.

ویژگی‌های سبک نئو کلاسیک در حال حاضر به قرار زیر است:

۱. پیاده کردن طرح‌ها و نمادهای معماری کلاسیک برای عملکردهای معاصر
۲. ایجاد امکانات جدید و مدرن در داخل بنا
۳. رعایت تناسب هندسی کلاسیک در طرح بنا
۴. به کار گیری مصالح سنتی مانند سنگ، آجر و چوب (قبادیان، ۱۴۰۰)

با احداث سردر باغ سپهسالار در سال ۱۲۹۸ ه.ق دوره سوم معماری قاجاریه آغاز شد که کلا منبع الهام آن از نظر فرم بنا تزئینات آن معماری نئوکلاسیک غرب بود. دو قطبی بودن جامعه تا پایان حکومت قاجار باقی ماند. با پیدایش شیوه فرهنگی، در این دوره سه شیوه معماری هم زمان مطرح و مورد توجه بود مشخصات دو شیوه اصفهانی و تهرانی مشابه دوره‌های قبل بود. ویژگی‌های شیوه فرهنگی در این دوره به قرار ذیل است:

۱. ساختمان‌ها دارای نمادهای نئوکلاسیک
۲. تقارن در پلان‌ها و نمای اصلی
۳. بام شیب دار و ستوری در نما
۴. قوس‌های نیم دایره و یا کماتی از دایره
۵. ستون‌های کلاسیک: دوریک، آیونیک، کورینتین
۶. تزئینات کلاسیک، تصاویر واقع‌گرا
۷. بالکن بالای سردر ورودی
۸. پله برروی محور اصلی ساختمان
۹. گلدان و مجسمه برروی کالبد بنا
۱۰. نماهای سنگی و یا به ظاهر سنگی
۱۱. نرده‌ها به شکل صراحی (قبادیان، ۱۴۰۰)

جنبش نئوکلاسیسیم تاریخ نگاران در تعریف هنر و معماری نیمه دوم قرن هجدهم به کار می‌بردند که مدعی نوعی نوآوری در معماری و هنر یونان باستان بود. اگرچه هنرمندان نئوکلاسیک از شکل‌ها، جزئیات و موضوعات برگرفته از طیف وسیعی از آثار باستانی کلاسیک استفاده می‌کردند، ولی در واقع اقتباس این هنرمندان از مفاهیم و المان‌های به کار رفته در فرهنگ‌های یونان، روم و حتی مصر عمدتاً ریشه در گرده برداری و سطحی نگری آن‌ها داشته است. (بانی مسعود، ۱۳۹۲)

۵-۳- معماری نئوکلاسیک خردگرا

می‌توان بیان داشت که معماری نئوکلاسیک خردگرا سبکی بینابین است. از یک طرف ساختمان‌های این سبک، همانند بناهای نئوکلاسیک دارای تقارن در پلان و نما نسبت به محور ورودی در وسط ساختمان می‌باشند. همچنین در این بنا تقسیمات عمودی در نما، ارتفاع بیشتر بخش، ورودی نسبت به دو بال جانبی و تاکید بر عظمت و وقار است. از طرف دیگر ساختمان‌های نئوکلاسیک خردگرا فاقد سرستون‌ها، تزئینات و جزئیات پرکار در نما سازی است که بدین لحاظ به معماری مدرن شباهت دارند. (قبادیان، ۱۴۰۰) معماران پیشرو ضمن رعایت برخی اصول سبک نئوکلاسیک نظیر تقارن، رعایت سلسله‌های مراتب فضایی، استفاده از عناصر و قوانین ترکیب سبک مذکور، با بهره‌گیری از تکنیک‌های جدید ساختمانی و به خصوص بتن و استفاده از اصول منطق‌گرایی، از شیوه معماری نئوکلاسیک با حذف بخش عمده‌ای از تزئینات و نقوش در قالب اشکالی ساده‌تر استفاده نمودند. این ساختمان‌ها ضمن تعدیل ویژگی‌های سبک نئوکلاسیک نظیر تاریخ‌گرایی و یادمان‌گرایی، به طرز شگفت‌آوری نیز ساده و بی‌پیرایه شده‌اند. (پاکدامن، ۱۳۷۶)

۵-۴- معماری تهرانی

قبادیان اهمیت دوره حکومت ناصرالدین شاه را به لحاظ تلفیق معماری سنتی ایران با معماری نئوکلاسیک غرب برای نخستین بار می‌داند. (قبادیان، ۱۳۹۵، ۲۴۰ و ۲۴۱) از نظر پیرنیا «هنر این سرزمین و به خصوص معماری تا زمان فتحعلی شاه و محمدشاه به صورت یک زنجیر متصل به هم بود که متأسفانه بر اثر خودباختگی و سیاست‌های استعماری از این زمان و به خصوص زمان ناصرالدین شاه این رشته هنری پاره شد و به کالاهای بی‌منطق مثل آنچه دیدیم ... پرداختند و معماری ما تقریباً رو به انحطاط رفت.» (پیرنیا، ۱۳۶۹، ۳۷۵) به نظر خیلی از صاحب نظران شیوه معماری اختلاط از اواسط حکومت ناصرالدین شاه آغاز

و تا اواسط سلطنت رضا شاه ادامه یافت و از این تاریخ به بعد، یعنی خالی شدن اجزا و عناصر معماری بومی و معماری، را می‌توان دوره انحطاط معماری سنتی ایران نامید. (رسولی، ۱۳۸۶، ۱۳۲) حسین زمرشیدی آغاز معماری نوین را از دوره ناصرالدین شاه می‌داند که آمیخته‌ای از سنت معماری اروپا و ایران است. (زمرشیدی، ۱۳۸۷، ۳۰) امیربانی مسعود در مورد معماری شهر تهران در زمان ناصرالدین شاه می‌نویسد "معماری با گرایش سبک غربی از بناهای دربار شروع شد و سپس طراحی شهری تهران را در بر گرفت. (بانی مسعود ۱۳۸۸، ۷۹) فرهاد نظری و ذات الله نیک زاد تقسیم بندی خود را به این شکل عنوان کرده اند: در ظرف پنجاه سال سلطنت ناصرالدین شاه، شهرها، روستاها، آثار و بناها، راه ها و شوارع بسیاری ایجاد شد. برخی از این موارد طبق طرح و هندسه ایرانی و بسیاری دیگر به شیوه معماری و شهرسازی ممالک متمدن فرنگ ساخته شد. در کل، می‌توان شیوه‌های معماری دوره ناصری را به سه دسته تقسیم کرد: ۱) شیوه ایرانی (۲) شیوه فرنگی (۳) شیوه ترکیبی (نظری، ۱۳۸۶، ۲۶)

شاخصه‌های سبک اصفهانی چنین بررسی میشود:

۱. ساده شدن طرحها که در بیشتر ساختمان‌ها، فضاها یا چهار پهلو (مربع) هستند یا مستطیل.
۲. در شیوه آذری با بکارگیری یک هندسه قوی، طرح‌های پیچیده‌ای ساخته شدند اما در شیوه اصفهانی، هندسه ساده و شکل‌ها و خط‌های شکسته بیشتر بکار رفته است.
۳. در تهرانگ ساختمان‌ها پیش آمدگی و پس رفتگی کمتر شد، ولی از این شیوه به بعد ساخت گوشه‌های پخ در ساختمان رایج تر شد.
۴. همچنین پیمون بندی و بهره گیری از اندام‌ها و اندازه‌های یکسان در ساختمان دنبال شد.
۵. سادگی طرح در بناها هم آشکار بود. (پیرنیا، ۱۳۹۸)

پروفسور دی آنجلس چند ویژگی ساختمان‌های تیرپوش در تخت جمشید را این گونه بیان می‌کند:

۱. رعنایی (نسبت قطر به ارتفاع) ستون‌ها
  ۲. تالارهای بزرگ ستون دار با ستون‌های نازک
  ۳. فاصله زیاد بین ستون‌ها
  ۴. ارتفاع ستون‌ها و اوج گیری بی همتای ستون‌ها (دی آنجلس، اثر ۲۳-۲۲، ص ۱۳-۲۴)
- ستون‌های تخت جمشید ستبرایی حدود یک متر دارند و بلندای آنها تا حدود ۲۰ متر رسیده است. این نسبت در معماری پیش از آن دیده نشده است. (معماریان، ۱۳۹۱)

۵-۵- سبک‌های-تک

ویژگی‌های سبک‌های-تک را می‌توان در موارد ذیل عنوان نمود:

۱. نمایان بودن سازه، تاسیسات و نظام گردش
۲. شفاف نمودن بدنه و اجزاء ساختمان
۳. بکارگیری مصالح براق فلزی و یا بتن نمایان در سطوح ساختمان
۴. استفاده از اجزاء کششی سبک
۵. عدم استفاده از نمادها و یا تزئینات تاریخی
۶. سبک معماری مجموعه‌نیاوران (قبادیان، ۱۴۰۰)

۶- سبک معماری مجموعه میاوران

حال و هوای بناهای اطراف این مجموعه بدین شرح است.

جریان‌های معماری پهلوی اول یعنی، معماری اواخر قاجار، مدرنیسم و سبک نئوکلاسیک باستان گرا، در معماری پهلوی دوم به یک جریان غالب و تاثیر گذار معماری مدرن تبدیل می‌شود. معماری شکل گرفته در این دوره عمدتاً از مجرای کارهای معماران و اندیشه‌های جریان ساز حمایت می‌شدند. و ماحصل آن صورت ایرانی معماری مدرن است که با عنوان معماری شبه مدرنیستی « نام گذاری گردید. البته نباید فراموش کرد که جریان شکل گرفته در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ خورشیدی معماری ایران، همان معماری مدرنی بود که در سبک مدرن و سنتی وطنی شناخته شده بود. اکثر تالیفات وطنی این جریان را تحت تاثیر اندیشه‌ها و مباحث مطرح شده‌ی اروپای بعد از مدرن عمدتاً مباحث مطرح شده در پست مدرن می‌دانند. ولی جو شکل گرفته در ایران در دهه‌ی ۵۰ خورشیدی را نمی‌توان با مباحث مطرح شده‌ی بعد از مدرن که با واژه ی پست مدرن نام گذاری میشود یکی

دانست. شاید بتوان این جریان وطنی را مدرن باستانی نام برد (بانی مسعود، ۱۳۸۸) حکومت پهلوی یعنی از شهریور ۱۳۲۰ تا سقوط این سلسله بهمن ۱۳۵۷ شاهد تغییرات جدی در اندیشه‌ها و سبک‌های معماری هستیم به نحوی که با از میان رفتن حکومت مقتدر رضاخان شاهد افول و حذف معماری باستان‌گرا و ظهور سبک‌های جدیدی در معماری هستیم. که البته روند تغییرات در معماری این دوره بسیار پر افت و خیز می‌باشد. با گذشت زمان گرایش دیگری در معماری ایرانی به وجود آمد. بخش اول آن را که می‌توان سبک بین‌المللی یا جهانی نام نهاد، شامل ساختمان‌ها و مجموعه‌هایی هستند که در وهله اول کارکرد گرایبی را مورد توجه قرار داده‌اند و همانند جریان اصلی معماری مدرن در اروپا و آمریکا ضد تاریخ عمل کرده و نیازی به تکرار و یا استفاده از مفاهیم، عناصر و اشکال معماری گذشته نمی‌دیدند. در این دوران استفاده گسترده از مصالح ساختمانی جدید مانند بتن مسلح، آهن و شیشه، به تغییر زبان معماری یاری رساند. این ساختمانها هیچ ویژگی بومی، تاریخی یا فرهنگی محیط خود را منعکس نمی‌کردند؛ بلکه با دور شدن از تزیینات اضافی، سعی در کارآمد بودن داشتند. سبک بین‌المللی در دوران رواج خود در بسیاری شهرها و پایتخت‌های دنیا تکرار میشد و حاصل آن بناهایی بود با خصوصیات کم و بیش یکسان اما در موقعیتهای جغرافیایی و فرهنگی مختلف. اما گرایش دوم در بین معماران ایرانی، گرایشی بود که سعی در استفاده مجدد از مفاهیم، عناصر و اشکال معماری گذشته ایرانی داشت؛ اما نه به صورت تکرار یا تقلید آن عناصر در ساختمان‌های جدید، بلکه

شکل ۲- کاخ نیاوران (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲)

بیشتر با جذب و درونی کردن آن، محسن فروغی از جمله ی این معماران بود (بانی مسعود، ۱۳۳۸) جو غالب معماری ایران در دوره پهلوی اول، آبخور سه جریان معماری بود: معماری اواخر قاجار، مدرنیسم، سبک نئوکلاسیک باستان‌گرا (سبک ملی). این جریان‌ها در دوره پهلوی دوم، به یک جریان غالب و تاثیرگذار معماری مدرن تبدیل میشود. معماری مدرن شکل گرفته در این دوره، عمدتاً از مجرای کارهای لوکوربوزیه، فرانک لوید رایت، و .. حمایت می‌شد. و ما حاصل آن صورت ایرانی معماری مدرن بود که با عنوان معماری «شبه مدرنیستی» نام گذاری گردید. (قبادیان، ۱۴۰۰)

۶-۱- معماری صاحبقرانیه

قصر ساخته شده در آغاز پادشاهی ناصرالدین شاه را چون به دشتی بزرگ اشراف داشت و تمام شهر از آنجا قابل رؤیت بود، «جهان‌نمای نیاوران» می‌نامیدند. در شمارهای از سال ۱۲۶۷ ه.ق. روزنامه وقایع التفاقیه، کیفیت طرح و چشمانداز عمارت باعث امتیاز آن دانسته شده است. باغ صاحبقرانیه که مجموعه فرهنگی تاریخی نیاوران بخشی از آن محسوب میشود، در گذشته از توابع روستای قدیمی نیاوران بوده است. نخستین بار این باغ به دستور فتحعلی‌شاه در منطقه‌ای خوش آب و هوا و خارج از تهران ساخته شد (ستوده، ۱۹۹۲، ۷۹۲) قصر جهان‌نما دو طبقه است. در وسط طبقه‌ی پایین تالار بزرگی برای پذیرایی و لوازم آن است. در وسط طبقه بالا تالار آینه‌کاری است و در دو طرف شرق و غرب دو راهرو است. در هر طرف راهرو سه اطاق است. (ستوده، ۱۳۷۴، ج ۲) کاخ صاحبقرانیه از دو قسمت تشکیل شده: کاخ بزرگ و اندرون کاخ بزرگ عبارت از یک تالار جهان‌نمای آینه و چندین اطاق دو طبقه. اندرون در حال حاضر عبارت است از پانزده دستگاه عمارت مجزای سه اطاقه (سازمان ملی حفاظت آثار باستانی) در سال ۱۲۹۷ ه.ق مجدداً این کاخ توسعه یافت و به صاحبقرانیه مشهور شد. این کاخ که ترکیبی از معماری سنتی ایرانی و اروپایی دارد، دارای تالار بزرگ و حوضخانه‌ای زیبا با تزیینات آینه کاری و درهایی با شیشه‌های رنگین است. (ذکا و سمسار، ۱۳۷۶ ج ۲: ۲۵۳) معماری کاخ صاحبقرانیه نئوکلاسیک خردگرا است ویژگی‌هایی همچو قوس نیم دایره پله در راستای ورودی، بام شیب دار و سقف شیروانی، تزیینات و نقوش انتزاعی اما سر ستون‌ها برخلاف سبک نئوکلاسیک تزیینات کمتری دارد و ستون‌ها بدون جزئیات است. مصالحی همچو آجر، گچ و سرستون‌های شبه مقرنس ارسی بندی و سه دری، سرستون‌های ماریچ و آینه کاری (بخش داخلی) نشان دهنده سبک تهرانی بوده است. (قبادیان، ۱۳۹۵)

شکل ۴- نمای کاخ صاحبقرانیه (مأخذ: نگارندگان)

شکل ۳- نمای کاخ صاحبقرانیه (مأخذ: حاج قاسمی، ۱۳۹۴)

۶-۲- معماری کوشک احمدشاهی

این کاخ در زمان احمدشاه قاجار که طول حکومت او شانزده ساله بود ساخته شد. مصالح پر کاربرد این بنا آجر است که نمایانگر سبک تهرانی است و از سبک اصفهانی در این بنا آجر مهردار در نمای بیرونی استفاده شده است. آجر مهردار به جای مصالح اصلی آن که سنگ است اما به دلیل رایج نبودن این مصالح در زمان قاجار و عدم استفاده رایج آن در تهران آن زمان از گچ و خاک رس استفاده شده است. در مورد سبک غالب این بنا می‌توان وان به سبک نئوکلاسیک اشاره کرد. (سرداری، ۱۳۹۹) سازه بنا دیوار باربر، ستون‌ها و سقف‌های چوبی و خرابای چوبی در زیر بام است. یک بالکن سرتاسری در گرداگرد طبقه دوم قرار دارد و ستون‌های چوبی آن با استفاده از گچ کاری به شکل ستون‌های دوریک اجرا شده است. بام ساختمان شیب دار و با پوشش شیروانی است. ستوری‌های شکسته و تزیینات ساختمان به تبعیت از سبک نئوکلاسیک طراحی شده است. لذا می‌توان بیان داشت که کوشک احمدشاهی یک ساختمان به شیوه فرنگی است. آجرهای مهردار برای نمای خارجی بنا، از جمله جلوه‌های زیبای این ساختمان است. (قبادیان، ۱۴۰۰)

جدول ۱- ساختمان‌های شاخص مجموعه نیاوران (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲)

ردیف	نام بنا	تاریخ بنا	دوره تاریخی	معمار	سبک‌های معماری بنا از حیث نما	توضیحات
۱	کاخ صاحبقرانیه	۱۲۹۷-۱۳۱۱ (ق.۵)	قاجاریه	-	نئوکلاسیک	تهرانی: ارس، سه دری، سرستون شبه مقرنس، ستون‌های ماریج و آئینه کاری (بخش داخلی). نئوکلاسیک: نقوس نیم دایره، نظم و ریتم نما، بام شیب دار و سقف شیروانی، پله در راستای ورودی، سرستون‌های شبه کورتین، تزیینات و نقوش انتزاعی واقع گرا.
۲	کوشک احمدشاهی	نامشخص	قاجاریه	-	تهرانی	سبک اصفهانی: آجر مهردار. سبک نئوکلاسیک: بام شیب دار و سقف شیروانی، پله در راستای ورودی، تقارن نظم و سه بخشی شدن نما، ایوان سرتاسری، ایوان بالای ورودی، ستوری شکسته، سرستون آیونیک.
۳	کاخ نیاوران	۱۳۳۷-۱۳۴۲ (ه.ش.)	پهلوی دوم	محسن فروغی - عبدالعزیز فرمانفرمایان	نوگرا ایرانی	مدرن: ترکیب بدنه بتن با کاشی کاری سنتی و سنگ، ستون‌های بلند و عظیم معماری پارسی، قرار گرفتن ساختمان بر روی صفا، حیاط مرکزی، ستاره هشت پر اسلیمی در منظر. های تک: سقف باز شو نئوکلاسیک: تقارن نظم تقسیمات سه بخشی نما، پله در راستای ورودی.

۶-۳- معماری نیاوران

این کاخ که توسط محسن فروغی و عبدالعزیز فرمانفرمایان طراحی شده، دارای نمای سه بخشی منظم و متقارن با تاکید بیشتر بر بخش ورودی با استفاده از ستون‌های کشیده و بلند، پله در راستای ورودی و بالکن برفراز آن است که از مشخصه‌های سبک نئوکلاسیک است. متحرک بودن سقف کاخ نیاوران خود به نوعی انقلاب در تکنولوژی ساخت در آن زمان را نشان می‌دهد. همچنین استفاده از تکنولوژی پیشرفته در سقف بازشونده آن، بر سبک، های تک دلالت دارد. شاید جالب توجه ترین ویژگی معماری این کاخ، قرار گرفتن آن بر صفا‌ای سنگی و ستون‌های بلند و کشیده ایست که یادآور سبک باستانی پارسی در معماری کاخ‌های هخامنشی و نمایانند حس شکوه و عظمت به بیننده باشد. چرا که ستون‌های تخت جمشید ستبرایی حدود یک متر دارند و بلندای آنها تا حدود ۲۰ متر رسیده است. این نسبت در معماری پیش از آن دیده نشده است. (معماریان، ۱۳۹۱) این ویژگی در کاخ محل سکونت خانواده پهلوی به خوبی بازتاب اندیشه های ملی گرا و آرمان های آنها می‌باشد. همچنین در نمای آن از مصالح سنگ، گچ و کاشی استفاده شده است. فروغی در این باره می‌نویسد: مصالحی که در ساختمان‌های ایرانی برای زینت به طور منطقی استفاده شده کاشی را می‌توان نام برد کاشی‌های ایوان در خارج و داخل ساختمان هم زینتی عالی و هم عایقی صحیح برای جلوگیری از سرما و گرما می‌باشد ضمناً شستشو و تمیز کردن بنا را سهل می‌کند (فروغی، ۱۳۴۰، ۱۳۵) آنچه برای فروغی مهم بود، در نظر گرفتن شرایط اقلیمی و مصالح بناست. او عمده‌ی اختلاف سبک‌های معماری را در تغییر مصالح و نوع برخورد معمار با آن می‌داند. فروغی شرایط اقلیمی ایران را یکی از مهم ترین عوامل تاثیر گذار در طراحی معماری می‌داند. (بانی مسعود، ۱۳۸۸) استفاده از کاشی کاری صرفاً تزیینی نبوده، بلکه از نظر کالبدی نیز به آن توجه شده است فروغی به گفته خود استفاده از مصالح صرفاً برای زینت نیست به صورت منطقی و عایقی صحیح برای جلوگیری از نفوذ گرما و سرما می‌باشد (بانی مسعود؛ ۱۳۸۸) از دیگر تغییرات در روند طراحی‌های او می‌توان به استفاده از پنجره های افقی کشیده، عدم شاخص بودن ورودی، نمای سنگی سفید بدون تزییناتی چون کاشی و کف پوش گرانیت اشاره کرد. در طراحی کاخ نیاوران، قرارگیری انبار، تاسیسات، آشپزخانه و سردخانه

در طبقه ی مجزا بیانگر اعتقاد او به شعار لویی کان یکی از معماران عصر مدرن مینی بر تفکیک فضاهای سرویس شونده از فضاهای سرویس دهنده در ساختمان میباشد. البته در برخی از آثار فوق همچنان مواردی از عناصر معماری سنتی دیده میشود. اما این عناصر با زبان معماری مدرن بیان شده اند. استفاده از افراشته های ستون و طبقه استقرار هم کف در بالاتر تراز از کف: جهت بیان عظمت و شکوه ساختمان به سان پارسی است. (جبری اقدم، ۱۳۹۶) فرورفتگی‌ها باعث می شود ضخامت دیوارها بیشتر احساس شود، که با توجه به هدف و انگیزه‌ی ایجاد و مستحکم تر و اطمینان بخش تر جلوه می‌کند. (باور، ۱۳۸۸)

۷- نتیجه گیری

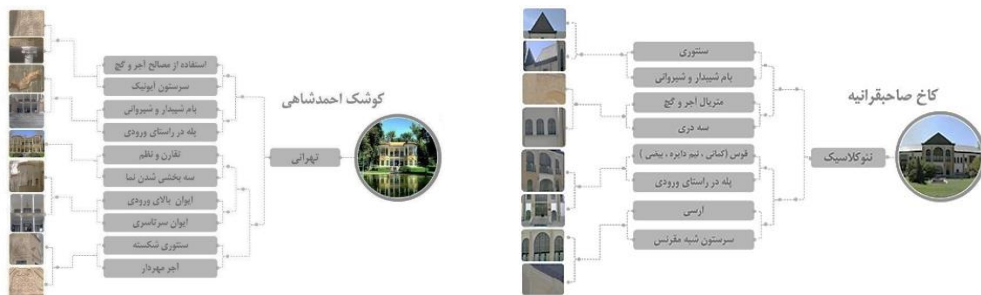
معماری دوره قاجار به خصوص دوره ناصری تا اواخر قاجار که زمان ساخت دو بنای شاخص کاخ صاحبقرانیه و کوشک احمدشاهی است، همانطور که بررسی شد نقطه عطفی در معماری ایرانی به شمار می‌آید؛ چرا که در بناهای ساخته شده‌ی این دوره، به خوبی می‌توان مراحل برخورد و تلفیق سبک غربی نئوکلاسیک با معماری ایرانی را مشاهده کرد که تاثیرات آن تا دوره‌های بعدی یعنی دوره پهلوی (دوره ساخت کاخ نیاوران) و عصر کنونی، پس از انقلاب اسلامی‌توانا به امروز بر معماری ایران قابل مشاهده است. از آنجایی که هر سه بنای شاخص این مجموعه، از لحاظ کاربری ساختمان‌های مهم دوره خود و محل سکونت شخص اول حکومت بوده و در دوره‌های تاریخی متفاوت ساخته شده اند، تحلیل معماری و سبک‌شناسی آنها به خوبی جهت گیری و نگرش جدید معماران و حکومت را به هنر و معماری، که همواره از ساختمان‌های مهم دولتی آغاز می‌شده و سپس در طراحی شهری و دیگر بناها رواج میافته نشان می‌دهد.

دو بنای کاخ صاحبقرانیه و کوشک احمدشاهی که مربوط به دوره حکومت قاجاریه‌اند اگرچه هر دو به سبک نئوکلاسیک ساخته شده‌اند اما هنوز مطابق نمودار(۱) ویژگی‌هایی از سبک اصفهانی و تهرانی در آنها دیده می‌شود.

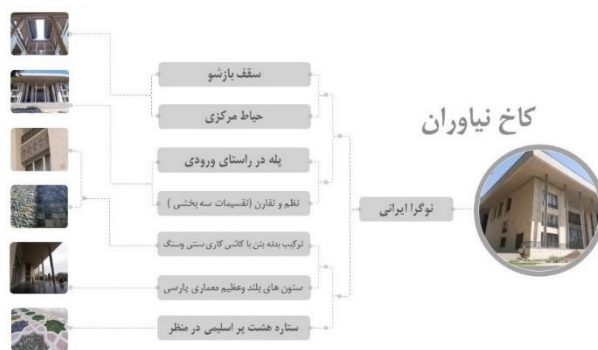
با این که کوشک احمدشاهی با سبک تهرانی ساخته شده است و دارای نمای غالب آجر و آجر مهندار است ویژگی‌های بیشتری از معماری نئوکلاسیک در آن به چشم می‌خورد که گویای روند تکاملی معماری دوره‌ی قاجار است.

در معماری کاخ نیاوران که جدیدترین بنای ساخته شده در مجموعه نیاوران است اما تلفیق منحصر به فرد و نشانه هایی از انواع شیوه‌های معماری ایرانی دیده می‌شود. با استفاده از اصول معماری نئوکلاسیک، به کار رفتن ویژگی سبک‌های - تک یعنی تکنولوژی پیشرفته برای ساخت سقف متحرک و باز شونده، وجود عناصر معماری سنتی اصفهانی و همچنین شکل امروزی شده‌ی معماری باستانی پارسی در نمای خود، مطابق نمودار(۲) و بر اساس تحلیل‌های صورت گرفته‌ی پیشین می‌توان سبک نوگرایی ایرانی را به کاخ نیاوران نسبت داد.

نمودار ۱- ویژگی سبک‌شناسی کاخ صاحبقرانیه و کوشک احمدشاهی (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲)

نمودار ۲- ویژگی سبک‌شناسی نیاوران (مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲)

منابع

۱. اعتماد السلطنه، محمدحسن خان، (۱۳۶۷)، «مرآت البلدان: به کوشش عبدالحسین نوایی و میرهاشم محدث»، ۴ج، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲. اعتماد السلطنه، محمدحسن خان، (۱۳۷۴)، «المآثر و الآثار: چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه»، ۳ج، تهران: انتشارات اساطیر.
۳. بانی مسعود، امیر، (۱۳۹۲)، «معماری غرب ریشه ها و مفاهیم»، تهران: نشر فن آوران.
۴. بانی مسعود، امیر، (۱۳۸۸)، «معماری معاصر ایران: در تکاپوی بین سنت و مدرنیته»، چاپ سوم، تهران: انتشارات هنرمعماری قرن.
۵. بانی مسعود امیر، (۱۳۹۹)، «معماری معاصر در ایران از سال ۱۳۰۴ تاکنون»، مشهد: کتابکده کسری.
۶. باور سیروس، (۱۳۸۸)، «نگاهی به پیدایی معماری نو در ایران»، تهران: انتشارات فضا.
۷. برجسته لیلا، مهربابان ساهره، (۱۳۹۶) «بررسی غرب مدرن معماری تاثیر بر ایران»، کرج.
۸. بهزادفر مصطفی، (۱۳۸۶)، «هویت شهر: نگاهی به هویت شهر»، تهران: نشر شهر.
۹. پاکدامن بهروز، (۱۳۷۶)، «نگاهی کوتاه بر شیوه ها و گرایش های معماری در تهران»، جلد چهارم، تهران: انتشارات روشنگران.
۱۰. پیرنیا محمدکریم، (۱۳۹۸)، «سبک‌شناسی معماری ایرانی»، تهران: انتشارات گلجام.
۱۱. پیرنیا محمدکریم، (۱۳۶۹)، «شیوه‌های معماری ایرانی: تدوین غلامحسین معماریان»، تهران: موسسه نشر هنر اسلامی.
۱۲. تاراج، سروناز (۱۳۷۹)، «مجموعه تاریخی فرهنگی سعدآباد و نیاوران و آئینه تحول معماری معاصر تهران»، فصلنامه معماری و فرهنگ، دوره ۲، شماره ۷.
۱۳. جیحانی حمیدرضا، حریر غفاریان (۱۳۹۸)، «مطالعه سیر تحول تاریخی و بازایی طرح اصیل باغ صاحبقرانیه در نیاوران»، فصلنامه معماری و شهرسازی آرمان شهر.
۱۴. جبری اقدم قزلقیه محمد، ولی انسیه، (۱۳۹۶)، «جایگاه تزئینات در معماری پهلوی دوم (تحلیل بناهای محسن فروغی)»، تهران.
۱۵. حاج قاسمی کامبیز، (۱۳۹۴)، «گنجنامه: فرهنگ آثار معماری اسلامی ایران»، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی دانشکده معماری و شهرسازی مرکز اسناد و تحقیقات.
۱۶. د آنجلیس، ج، (بی تا)، «جانمایه معماری هخامنشی و یونانی»، مجله اثر شماره ۲۲ و ۲۳.
۱۷. ذکا یحیی، محمدحسن سمسار، (۱۳۷۶)، «تهران در تصویر»، ج ۱-۲ تهران: انتشارات سروش.
۱۸. رسولی هوشنگ، (۱۳۸۶)، «تاریخچه و شیوه‌های معماری در ایران»، چاپ سوم، تهران: انتشارات پشتون.
۱۹. زمرشیدی حسین، (۱۳۸۷) «طاق و قوس در معماری ایران»، تهران: شرکت عمران و بهسازی شهری ایران.
۲۰. سرداری مازیار، (۱۳۹۹)، «سخنرانی پیرامون سبک‌شناسی معماری»، پاییز ۱۳۹۹.
۲۱. ستوده منوچهر (۱۳۷۴)، «جغرافیای تاریخی شمیران»، چاپ اول، ج ۱ و ۲، تهران: موسسه مطالعات.
۲۲. صارمی کتابیون و دیگران (۱۳۷۲)، «موزه های ایران»، تهران: علمی و فرهنگی.
۲۳. فرمانفرمایان خداداد، (۱۳۸۱)، «توسعه در ایران ۱۳۲۰-۱۳۵۷»، تهران: گام نو.
۲۴. قبادیان وحید، (۱۴۰۰)، «سبک‌شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران»، تهران: کتاب فکرنو.
۲۵. قبادیان وحید، (۱۳۹۵)، «معماری در دار الخلافه ناصری، سنت و تجدد در معماری معاصر تهران»، تهران: نشر علم معمار رویال.
۲۶. قبادیان وحید، (۱۴۰۰)، «معماری معاصر ایران»، تهران: انتشارات فکرنو.
۲۷. معماریان غلامحسین، (۱۳۹۱)، «معماری ایرانی نیارش»، جلد اول، تهران: انتشارات نغمه نو اندیش.